

MİLLÎ FOLKLOR YAYINLARI : 8
Halk Edebiyatı Dizisi : 4

ARAŞTIRMALAR

I

Yard. Doç. Dr. Nerin KÖSE

ANKARA-1996

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE (YAPI) STRUCTURE (*)

(*) Bu araştırma, "I. Mukayeseli Türk Edebiyatı Sempozyumu"
(31 Mayıs-2 Haziran 1995, Çanakkale)'nda bildiri olarak sunulmuştur.

Edebiyatımızda cemiyet içi çatışmaların başladığı dönemle birlikte ortaya çıktığı kabul edilen (1) halk hikâyelerimizle ilgili çalışmaların henüz yeterli seviyeye ulaştığı söylenemez. Söz konusu ürünlerin özellikle yapısı ile ilgili araştırmalar 1970 sonrasında başlamış olup, genellikle lisans üstü çalışmalarında incelenen ayrı ayrı hikâyelerin veya bir hikâyenin çeşitli varyantlarının ortak şemasını tesbit etme mahiyetindedir. Bütün bunlara rağmen konuya duyulan ilgi, sevindiricidir.

Halk hikâyelerimizin yapısına dikkatimizi çeken ilk çalışma, Otto Spies'e aittir. "Türkische Volksbücher" (Türk Halk Kitapları) (2) adlı eserinde "Aşuman ile Zeycan", "Melik Şah ile Güllü Han", "Arzu ile Kamber", "Ferhat ile Şirin", "Kerem ile Aslı", "Şah İsmail" v.b. halk hikâyelerinin masallarla olan benzerliklerini işaret ederken (2, s: 23, 37) söz konusu ürünlerin dört ana bölümde incelenebileceğini göstermiştir. Buna göre hikâyenin birinci kısmı kahramanın mucizevi doğumunu, ikinci kısmı âşık olmasını, üçüncü kısmı sevgilisine ulaşma yolunda karşılaştığı engelleri, son kısmı ise âşıkların kavuşmalarını anlatmaktadır. Bu çalışmada, her bölümün alt bölümleri olduğunu da belirtmesi (2, s: 16-23) ne rağmen incelemenin sadece yazılı metinleri kapsadığını, dolayısıyla sözlü varyantların dikkate alınmadığı bir çalışma ile, halk hikâyelerinin yapısı hakkında bir sonuca ulaşamayacağını belirtmekte yarar vardır.

Halk hikâyelerimizin yapısını belli bir plân dahilinde inceleyen ilk Türk folkloristi, Prof. Dr. Fikret Türkmen'dir. Âşık Garip Hikâyesi üzerinde yaptığı doktora çalışması (3) nın II. bölümünde söz konusu anlatının varyantlarının mukayesesini yaparken bu konu üzerinde dikkatle durmuş; hikâyeyi:

1. Kahramanın doğduğu yer,
2. Kahramanın ailesi,
3. Garib'in iş araması,
4. Âşık olma ve saz çalma yeteneğini kazanması,
5. Sevgili ile ilk karşılaşma,

- a) Sevgiliyi arama,
  - b) Sevgili ile ilk karşılaşma,
  - c) Sevgiliyi isteme ve engeller,
  - d) Yedi yıllık vade.
6. Kahramanın para kazanmak için gurbete çıkması
- a) Gittiği yerler
  - b) Para kazanması.
7. Sevgilinin bir başkası ile evlendirilmek istenmesi
8. Âşık Garib'in durumdan haberdar edilmesi
9. Âşık Garip'in sevgilinin memleketine dönüşü
10. Düğün (sonuç).

olmak üzere on bölümde incelemiştir (3, s: 15-32). Fikret Türkmen bu metodu daha da geliştirerek doçentlik çalışması olarak hazırladığı Tahir ile Zühre (4)'de de kullanmış;

1. Ailelerin tanıtımı,
2. Kahramanların doğumu ve âşık olmaları,
3. Aşıkların evlenmelerinin engellenmesi,
4. Tahir'in ilk sürgüne gönderilmesi,
5. Tahir'in ilk dönüşü,
6. Tahir'in ikinci defa sürülmesi,
7. Tahir'in ikinci dönüşü.
8. Zühre'rin başkası ile evlendirilmek istenmesi,
9. Tahir'in sonu,
10. Zühre'nin sonu,

11. Rakibin sonu,

12. Ölümden sonraki efsaneler

olarak on iki bölümde incelediği hikâyenin yapısını değiştiren faktörler üzerinde etraflıca durmuştur (4, s. 31-100).

Söz konusu inceleme yöntemi Zeynelabidin Makas'ın yüksek lisans çalışması "Yaralı Mahmut ile Mahbub Hanım" (5) ile "Tufarganlı Abbas ve Gülgez Peri" (6) adlı doktora tezinde de uygulanmış olup her iki hikâyenin varyantlarıyla mukayeseşi:

1. Kahramanın doğumu,

2. Kahramanın ailesi,

3. Kahramanın gençlik yılları ve gurbete çıkması,

4. Kahramanın âşık olması,

5. Sevgiliyi isteme ve engeller,

6. Kahramanın bu engelleri ortadan kaldırmak için mücadelesi,

7. Sevgilinin bir başkası ile evlendirilmek istenmesi,

8. Kahramanın durumdan haberdar edilmesi,

9. Kahramanın sevgilisinin memleketine dönüşü,

10. Sonuç (5, s: 26-30; 6, s: 159-163, 167) olmak üzere on bölümde gerçekleştirilmiştir.

Halk hikâyelerinin belli bir plân dahilinde incelenmeleri, giderek "bu tür anlatıların ortak bir şemaya bağlanabilecekleri" fikrini doğurmuştur. Nitekim Fikret Türkmen gerek derleme ve arşivleme, gerekse hikâyelerin yapısı üzerindeki yoğun araştırmaları sonunda söz konusu ürünlerin dört bölümde incelenebileceklerini tesbit etmiştir. Buna göre bütün hikâyelerde sırası değişmeyen ana ve alt bölümler aşağıda verilen şemada olduğu gibidir.

1. Hazırlık bölümü

- a) Zaman
- b) Mekân
- c) Ailenin tanıtımı
- d) Çocuksuzluk
- e) Çare arama
- f) Ad verme
- g) Eğitim

2. Âşık olma

- a) Âşık olma
- b) Saz çalma ve şiir söyleme yeteneğini kazanma
- c) Sevgiliyi arama

3. Sevgiliyi isteme ve engeller

- a) Memleketten ayrılma,
- b) Sevgilinin başkasıyla evlendirilmek istenmesi
- c) Kahramanın geri dönüşü

4. Sonuç (düğün) (7, s: XI-XIV).

"Dede Korkut Hikâyelerinin Tesiri Altında Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri" adlı eserinde Araş. Gör. Metin Ekici, ele aldığı hikâyeleri bu metotla incelemiş, söz konusu anlatıların Dede Korkut hikâyeleri ile olan benzerliğini, bu plân dahilinde göstermiştir (7, s:).

Aynı yıl yaptığımız "Türk Halk Edebiyatında Kısa Hikâyeler" (8) adlı yüksek lisans çalışmamızda biz de bu konu ile uğraşma fırsatını bulduk. Halk hikâyelerimizin son dönemde teşekkül etmiş örnekleri olan "kasideler" (8, s0 63-70), "Karavelliler" (8, s: 94-98), "Kara Hikâyeler" (8, s: 116-118) diye bilinen türlerin her birinin kendisine has anlatım plânını tesbit ettik.

Bu konudaki bir başka çalışma Prof. Dr. Ensar Aslan'ın "Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme" olup, hikâyenin varyantlarıyla makeyesesi:

1. Mahbub ile Mahmut'un aileleri ve sosyal durumları,
2. Mahmut'un, sevgilisini bulmak için gurbete çıkması,
3. Mahmut ile Mahbub'un karşılaşmaları,
4. Kahramanların evlenmelerinin engellenmesi,
5. Mahmut ile Mahbub'un mücadeleleri,
6. Mahbub'un başkasıyla evlendirilmek istenmesi,
7. Mahbub ile Mahmut'un kavuşmaları (9, s: 17-27) incelenerek gösterilmiştir.

Bu konu üzerindeki son çalışma ise Ali Duymaz'a aittir. 1992 yılında bitirdiği "Kerem ile Aslı Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma" adını taşıyan doktora çalışmasında söz konusu hikâyenin 14 varyantını aşağıdaki plân dahilinde 12 bölüm olarak mukayese etmiştir:

1. Kahramanın ailesi.,
2. Kahramanın doğumu ve eğitimi,
3. Kahramanların âşık olmaları ve şiir söylemeye başlamaları,
4. Sevgilinin istenmesi ve nişanlanma,
5. Sevgililerin evlenmelerinin engellenmesi,
6. Kerem'in gurbete çıkışı ve Aslı'yı takibi,
7. İlk buluşma,
8. Kerem'in Aslı'yı ikinci takibi,
9. İkinci buluşma,
10. Kerem'in Aslı'yı üçüncü takibi,
11. Üçüncü buluşma ve sonuç
12. Yeniden dirilme (10).

Anlaşılacağı üzere "âşık hikâyeleri" de denilen klâsik halk hikâyelerimizin yapısı ile ilgili çalışmalardan "Türk Halk Edebiyatında Kısa Hikâyeler" (11) ile "Dede Korkut Hikâyeleri Tesirinde Türk Halk Hikâyeleri" (12) adlı yüksek lisans tezleri hariç diğerleri, belli bir hikâyenin kendine has bir plân dahilinde varyantlarıyla mukayesesinden öteye gidememiştir. Bir başka ifadeyle bu metot ancak "bir tek hikâyeyi, hikâyenin gerektirdiği bir sisteme uygun olarak inceleme yolu" olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu konudaki çalışmalarımız sonunda bir hikâyeye ait inceleme plânının diğeri için geçerli olmadığını, epizot veya motif sırasının değişebildiğini tesbit ettik. Özellikle "Türk Halk Hikâyelerinde Gurbet" (13) adlı konuyu araştırırken bazı hikâyelerde kahramanın âşık olduktan sonra gurbete çıktığı, bazılarında ise aşk olayının kahramanın gurbete çıkmasından sonra gerçekleşmekte olduğu dikkatimizi çekti. Bunun üzerine çalışmalarımızı bu yönde yoğunlaştırdık ve Prof. Dr. Fikret Türkmen'in yirmi beş yılda kurduğu ve zenginleştirdiği Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde bulunan "Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi"ndeki matbu ve derleme halindeki halk hikâyelerimizin 112' si üzerinde yaptığımız araştırma sonucunda verdiğimiz şemaların ancak bazı hikâyelere uygulanabildiğini gördük.

Bu araştırmamızda Antti Aarne ve Stith Thomson'un masal kataloglarını (14) hazırlarken yaptıkları gibi anlatıların "tam metin" olmasını dikkate almadık ve Pertev Naili Boratav ile Wolfram Eberhard'ın birlikte gerçekleştirdikleri "Türk Halk Masalları Tip ve Motif Kataloğu" (15) na benzer şekilde, bir hikâyenin bütün anlatmalarını da kullandık Bunda, bir hikâyenin aynı bölgede, aynı anlatıcıdan değişik zamanlarda derlenmiş anlatmalarında ortaya çıkan farklılıklar etkili oldu. Bir yerde bu, batılı araştırmacılarla bizim tip anlayışımızdaki farklılığı, dolayısıyla anlatıcı-dinleyici ilişkilerinin, halk hikâyelerimizin teşekkülünde oynadığı rolü de göstermekteydi (16).

İlk defa 1993 yılında tamamladığımız ve "Seyfölmülük Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma" (17) adlı doktora çalışmamızda da uyguladığımızı göre Türk Halk Hikâyelerimizi üç ana bölümde inceleyebiliriz:

I. TANITIM

II. KAHRAMANIN MACERASI

III. SONUÇ

1. HAZIRLIK

Bu bölümü, iki alt bölümde toplamak mümkündür:

*Kahramanın ailesinin tanıtılması:

1. Halk hikâyelerimiz ekseriyetle -bazan bir iki cümleyle özetlendiği, bazan da teferruatlı olarak verildiği- hikâye kahramanın tanıtılmasıyla başlar. Anlatının bu en kısa bölümünde önce ailenin yaşadığı (bir yerde olayların geçtiği ya da geçtiğine inanıldığı) zaman ve yer verilir. Ardından aile reisinin (bazan anne ile birlikte ya da sadece annenin) sosyal mevkiinden (padişah, bey, vezir, tüccar v.b.) bahsedilir. Nihayet ailenin çocuksuz olduğundan ve bu problemin giderilmesi için, başvurulan çareler söz konusu edilir. Kısacası hikâyelerin ekseriyetinde kahramanın ailesi sırasıyla:

- * Zaman
- * Yer
- * Sosyal mevki
- * Çocuksuzluk
- * Çare arama

motifleriyle tanıtılır. Üzerinde çalıştığımız hikâyelerden bir kısmının söz konusu bölümleri, yukarıdaki plân dahilinde ortaya çıkmaktadır. Şah İsmail (18), Tahir ile Zühre (19), Seyfûlmülük (20, 21, 22), Asuman ile Zeycan (23), Kerem ile Aslı (24, V-3, V-8, VI-6), Beyböyrek (25-Beyşehir varyantı), Tufarganlı Abbas (6-S2 varyantı), Nergis Hanım (I-1), Razınıhan ile Mahfirûze (I-2), Gülfizar (IX-9). Ancak hikâyelerin hepsi, bu motifleri ihtiva etmeyebilir; sırası değişmemekle birlikte eksik motifler olabilir. Nitekim incelediğimiz hikâyelerin ekseriyeti, bu özelliktedirler. Tahir ile Zühre (19, IX-4,

IX-5, IX-S7, IX-7, IX-3, IX-2), Seyflmlk (26, 27, 28, 29, 30), Köroğlu (31), Melikşah ile Güllü Han (V-2), Yaralı Mahmut (5-Bütün varyantlar), Necip ile Kara (II-9), Cell şah (8, s: 95-110), Sürmeli Bey ve Dilber Senem (32, III-3, IX-10), Asuman ile Zeycan (23, III-1), Karacaoğlan (33), Aşık Garip (34, 3-Beş varyantın hepsi), Leylâ ile Mecnun (35), Ferhat ile şirin (36, I-11. IX-1), Sümmani ile Gülperi (37), Necip ile Telli (III-2), Büryan ile Güldane (II-5, V-7), Gl ile Ali şir (1, s:), Celâli Bey ile Mehmet Bey Hikâyesi (1. s:), şeyh-i Senan ile İbare Sultan (III-4), Tufarganlı Abbas (6-S₂) hariç bütün varyantlar, VI-8, I-6), Lâtif şah (II-6), Dervif Mehmet (VII-1), Ehmed ile İbrahim (VII-2), Hurşit ile Mahmihri (IV-2, IV-5, IV-3), Aşık Nevruz (III-6), Ali İzzet ve Oğlu Hüseyin (III-5), Emrah ile Selvi Han (V-6), Kerem ile Aşlı (II-12), Arzu ile Kamber (II-10, II-11, I-4, I-8, I-10,), Güzel ile Saadet (II-8), Yusuf ile Zeliha (II-2), Gl Gakka (II-1), Zllşahğlu İbrahim (I-9), Yahya Bey (I-5), Salman Bey (I-12), Nevruz Bey (IX-14), Burhan şah (IX-12), Yemen Hanım (IX-11), Elmas ile Kahraman (VIII-1), Mahmut Pehlivan (VI-7), Mehmet ile Peri Hanım (VI-5), İsfendiyar Pehlivan (VIII-5), Haydar Fazili (VIII-4), Mehemed ile Ahmed (VI-2), Ali Han ile Peri Hanım (VI-1), Emr-i Ersalan (VI-47, Beyböyrek (25-2 İstanbul rivayeti).

2. Söz konusu 112 hikâyenin 6'sında bu bölümün hiç olmadığını, anlatının kahramanın tanıtılmasıyla başladığını tesbit ettik. Nitekim hikâyenin başında Karacaoğlan (II-7) ve Dadaloğlu (39) at üstünden inmeyen karayağız birer delikanlı; Gündeşlioğlu (IV-1) pek çok obanın hakimi, adil ve yürekli bir bey; Beyböyrek Akkavak şah'ın nişanlısı (25, 1. İstanbul rivayeti)dır.

3. Bunlardan ayrı olarak sadece bir grup hikâyede gördüğümüz, birbirlerine de benzemeyen özellikler de söz konusudur. Nitekim 6 hikâyede rastladığımız üzere bazan kahramanların ailelerinin cemiyetteki sosyal pozisyonları verildikten sonra evlenmeleri, ardından da boşanmaları söz konusu edilir. Meselâ Nedim şah'ın annesi bir yrk kızıdır ve ettiği yemini bozmaması yüzünden düğünün üzerinden bir ay bile geçmeden boşanmak zorunda kalır (I-3). 4. Bazan da aile reisinin sosyal mevkiinin ardından aşık olması; gurbete gidince (Derdiyok ile Zülfisiyah VIII-3) veya 5. gurbetten döndüğünde

evlenmesi (Sevdakâr VIII-2) verilir. 6. Köroğlu hikâyesinde olduğu gibi ailenin cemiyetteki yeri belirtildikten sonra memlekete dönmelerinin söz konusu edildiği de vakidir (31), 7. İki hikâyede karşımıza çıktığı üzere aile reisinin mesleği ve bu mesleği icra etmek için gurbete gidişinin (32) 8. ya da bu sırada ölümünün (33) verildiği de olmaktadır.

***Kahramanın tanıtılması:**

Daha sonra sıra, kahramanın tanıtılmasına gelir. Aile, uzun süren çocuksuzluk problemini doktora giderek verdiği tedaviyi uygulama; aç doyurup çıplak giydirme; cami, çeşme v.b. halkın yararlanabileceği tesisler yaptırma; kurban kesme; yolda rastladığı ve derdini bildiğini açıklayan dervişin verdiği sihirli elmayı karı-koca birlikte yeme ya da bekâr hükümdarın kendine denk olan biri ile evlenme yolu ile ortadan kaldırarak nihayet -genellikle erkek- bir evlâda kavuşurlar.

Kahramanın doğumunu, adının konması takip eder ve bazan doğumdan hemen sonra; bazan belirli bir yaşa geldiğinde veya Dede Korkut'ta (41) olduğu gibi baş kesip kan döktüğünde; bazan da doğumdan önce kendisinin söz aldığı üzere çıkageldiğinde Hızır veya derviş tarafından gerçekleştirilir.

Sıra, ekseriyetle babasının tahtını devralacak şahzadenin veya bey oğlunun eğitimine gelmiştir. Babasının mesleğine, sosyal mevkiine uygun bir şekilde gerçekleştirilen eğitim epizotu ile kahramanın tanıtımı sona erer.

Görüldüğü gibi hikâye kahramanı:

Doğum

Ad koyma

Eğitim

epizotlarıyla tanıtılmaktadır. İncelediğimiz metinlerin hepsi bu bölümleri ihtiva etmemekle birlikte ekseriyetinde kahramanın tanıtılması, üç epizotun yardımıyla gerçekleşmektedir: Necip ile Kara

(II-9), Şah İsmail (18, V-5, V-4), Tahir ile Zühre (IX-6, IX-5, IX-S7, IX-4, ve S1, IX-7, IX-3, IX-2), Seyfölmölük (26, 27, 28, 20, 21, 17), Melikşah ile Güllü Han (V-2), Celâl Şah (8, s:), Asuman ile Zeycan (23, III-1), Kerem ile Aslı (24, V-3, V-8, VI-6), Beyböyrek (25, Beyşehir varyantı), Şeyh-i Senan ile İbare Sultan (III-4), Lâtif Şah (II-6), Tufarganlı Abbas (6-S2), Derviş Mehmet (VII-1), Hurşit ile Mahmihri (VI-3), Âşık Nevruz (III-6), Ali İzzet ve Oğlu Hüseyin (III-5), Arzu ile Kamber (II-10, I-8, I-10, II-11), Nergis hanım (I-1), Razınihan ile Mahfirûze (I-2), Nedimşah ile Gülsefa (I-37, Gülfizar (IX-9), Burhan Şah (IX-12) Sevdakâr (VIII,2), Derdiyok ile Zülfisiyah (VIII-3), Karacaoğlan (II-7).

Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, bu sıra sabit değildir ve bir kısmının, diğerleriyle yer değiştirdiği veya görölmediği de olmaktadır. Nitekim bazı hikâyelerde kahramanların adları, doğmadan önce tesbit edilir ve daha sonra bir "ad koyma" meselesinden bahsedilmesi söz konusu değildir. Kerem ile Aslı (VI-6) da olduğu gibi. Bazılarında ise doğumu müteakip çocuğun adı konmadan, eğitiminden bahsedilir: Nitekim Asuman ile Zeycan (23), Beyböyrek (25 Beyşehir Rivayeti), Derviş Mehmet (VII-1), Şah İsmail (V-5), Arzu ile Kamber (I-8), Gülfizar (IX-9), kahramanın:

Doğum

Eğitim

Ad koyma

sırasıyla tanıtıldığı hikâyelerdir.

Bazı hikâyelerde ise bu üç kısımdan hiç söz edilmemekte, kahraman sadece toplumdaki sosyal mevkii ve mal varlığı belirtilerek tanıtılmaktadır: Yaralı Mahmut (5, Bütün varyantlar), Sürmeli Bey ve Dilber Senem (32, III-3, II-3, IX-10), Dadaloğlu (39), Âşık Garip (34), Sümmani ile Gülperi (37), Ferhat ile Şirin (IX-1, I-11, 31), Necip ile Telli (III-2), Büryan ile Güldane (II-5, V-7), Gül ile Ali Şir (1, s:) Celâli Bey ile Mehmet Bey (1, s:), Beyböyrek (25 İstanbul Rivayeti), Âşık Garip (3: S2, Y5, S5, S1, Y2), Tufarganlı Abbas (6: S1, Y2, I-6, VI-47, Ehmed ile İbrahim (VII-2), Gündeşlioğlu (IV-1), Hurşit ile Mahmihri (IV-2, IV-5), Emrah ile Selvi Han (V-67, Kerem ile Aslı (II-2), Güzel ile

Saadet (II-8), Yusuf ile Zeliha (II-2), Gülü Gakka (II-1), Arzu ile Kamber (38), Yahya Bey (I-5), Salman Bey (I-12), Navruz Bey (IX-14), Yemen Hanım (IX-11), Elmas ile Kahraman (VIII-1), Mehmet ile Peri Hanım (VI-5), Haydar Fazili (VIII-4), İsfendiyar Pehlivan (VIII-5) bu gruba giren hikâyelerdir.

Hikâye kahramanı tanıtılırken sosyal mevkiyle birlikte ikâmet ettiği ülke ya da şehrin bahsedilmesi de söz konusu olabilmektedir. Köroğlu (31), Karacaoğlan (II-7), 33), Ali Han ile Peri Hanım (VI-1) gibi...

Bunlardan ayrı olarak kahramanın hiçbir özelliğinden bahsedilmediği, bir başka ifadeyle bir tanıtımın görülmediği de olmaktadır. Sadece iki hikâyede ("Leylâ ile Mecnun" V-1); "Seyfûlmülük" 30), tesbit edilen bu durumdan başka olarak tanıtım bölümü için söylenecek son şey, sadece bir tek hikâyede görüldüğü üzere 1. ve 2. epizotların yer değiştirdiği; yani önce kahramanın, daha sonra ailesinin tanıtıldığı da vakidir. Nitekim Karacaoğlan'ın matbu varyantı (33), bu özelliği taşımaktadır.

Kahramanın tanıtıldığı Hazırlık Bölümü ile ilgili söylenecek son şey şudur: Epizotlardaki kısımların gerek birbirleriyle yer değiştirmesi, gerekse görülmeyişinin sebebini anlatıcı-dinleyici ilişkilerinde (4, s: 170) aramak gerekmektedir. Çünkü bir hikâyenin genişleyip daralması anlatıcının bazı kısımları unutmaması, önemli görmemesi ya da dinleyicinin bu konuya duyduğu ilginin derecesini farketmiş olmasından dolayı yaptığı ilâveler ve tasarruflarla ilgilidir.

Klâsik halk hikâyelerimizin ikinci bölümüne geçmeden önce, sadece bir tek hikâye grubunda gördüğümüz anlatım farklılığını da belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim incelediğimiz 8 Seyfûlmülük hikâyesinin 6 tanesinde, yukarıda belirtmiş olduğumuz plâna uymayan bir durum söz konusudur. Sözü edilen hikâyelerin 3'ünde kahramanın ailesinin tanıtılmasından önce "hikâyenin kimin isteğiyle ve hangi sebeple aranıp bulunduğunu" anlatan bir bölüm karşımıza çıkmaktadır. Bu varyantların "Giriş" diye adlandırabileceğimiz kısmının plânı şu şekildedir:

1. Hükümdarın hikâye merakı,
2. Hikâyenin aranması,
3. Hikâyenin bulunması ve hükümdara takdimi.

Gazneli Mahmut'un hikâye dinlemeye olan tutkusunun ortaya çıkarıldığı ve bu sebeple onun "her dinlediğinde sıkıntısının dağılmasını sağlayacak bir hikâyenin bulunması için vezirinin çabasının" söz konusu edildiği (20, 21 28) bu bölüm Binbir Gündüz Hikâyelerinden alınan Seyfülmülük'te tayasının, Ferahnaz Sultan'a "Seyfülmülük'ün Şah-ı Dımışk'a anlattığı maceranın anlatılacağını" belirtir mahfıyettedir (29).

Kırgızca Seyfülmülük'ün "Sebeb-i telif" adını verebileceğimiz bu bölümünde, hikâyecinin "Seyfülmülük'ün ortaya çıkmasına neden olan faktörler"den bahsettiğini (42) görüyoruz.

Çağatay şairi Meclisî'nin "Dâsıtân-ı Seyfül Melik ve Bediü'l-Cemal-i Peri-zâd" adını taşıyan eseri ise, klâsik (divan) edebiyatının kâsidelerine benzer şekilde:

1. Tahmid,
2. Na'at,
3. Münaca'at,
4. Fi sebeb-i nazm-ı kitap

5. Sultan'ın hikâye merakı ve bu hikâyenin aranıp bulunması (30) kısımlarından meydana gelmiş; bir yerde divan edebiyatı ve halk (masal) edebiyatı tekniğini ile birleşmiştir.

Dikkat edilecek olursa "hikâye içinde hikâye" ya da "çerçeve" olarak da adlandırılabileceğimiz bu "Giriş" bölümünde de, tam bir benzerlik söz konusu değildir. Hikâyenin anlatılmasına sebep olan olayın anlatıldığı bu bölümün, hikâyenin derlendiği yöredeki anlatı geleneği ve tekniğiyle ilgili olduğunu düşünüyoruz.

II. KAHRAMANIN MACERASI

Âşık hikâyelerimizin en uzun kısmını teşkil eden "macera bölümü" asıl vakanın anlatıldığı, birbirine girift olayların görüldüğü, kahramanın sevgilisi veya başka bir hedefi uğruna karşılaştığı problemlerin veya gösterdiği kahramanlıkların söz konusu edildiği kısımdır. Olayların bolluğu ve çeşitliliği, bu bölümün diğerlerinden daha uzun olmasını sağlar. Bir başka ifadeyle hikâyenin sonuca ulaşmasında bu bölümdeki olaylar söz sahibi olacak; sonucun şeklini "macera bölümü" tesbit edecektir. Kısacası anlatıya asıl özelliğini veren yer, burasıdır.

Üzerinde çalıştığımız hikâyelerin macera bölümündeki olayların hem sırası, hem türü, hem de sayısı çok çeşitli olduğundan dolayı belli bir sırayla gerçekleşen ve birbirine benzeyen olayların yer aldığı bir tasnif yapmayı uygun bulduk ve o şekilde inceledik. Buna göre hikâyelerin bu bölümünü üç gruba ayırmak mümkündür:

- A. Kahramanın âşık olmasıyla başlayanlar,
- B. Kahramanın gurbete gitmesiyle başlayanlar,
- C. Kahramanın evlenmesiyle başlayanlar.

A. Bu gruptaki hikâyelerin macera bölümünde kahramanın âşık olması; sevgilisini aramak ve ona kavuşabilmek için ileri sürülen bir takım şartları (para veya altın kazanma, mülk edinme, zararlı bir canlının veya düşmanın ortadan kaldırılması v.b.) yerine getirmesi ya da savaş, kaçma ya da kaçırılma gibi sebeplerle gurbete gidişi, memleketine geri dönüşü hatta orada evlenmesi söz konusu edilir.

(1) Bunlardan bazılarında sadece kahramanın âşık olduktan [(Daldaloğlu (39); Melikşah ile Güllü Han (V-2); Sümmânî ile Gülperi (37); Tahir ile Zühre (IX-6), (IX-3); Ferhat ile Şirin (IX-1), I-11); Razinhan ile Mahfirûze (I-2); Kerem ile Aslı (24), (II-12), (V,8), (V-3); Arzu ile Kamber (I-V); Şah İsmail (V-5); Sürmeli Bey (III-3); Âşık Nevruz (III-6); Hurşit ile Mahmihri (IV-3), (IV-27, (IV-5); Asuman ile Zeycan (23), (III-1); Derviş Mehmet (VIII-1); Seyfülmülük (26), (29); Gül ile Ali Şir (1); Beyböyrek (25); Âşık Garip (34, 3-Y2, Y5, S2, S1, S5 var-

yantları); Derdiyok ile Zülfisiyah (VIII-37; Mehmet ile Peri Hanım (VI-5)] veya sözlendikten sonra [İhsanî ile Güllüşah (40); Tufarganlı Abbas (6-S2 varyantı), Sürmeli Bey (32)] memleketinden ayrılması ile bu süre içinde başından geçenler söz konusu edilir. Söz konusu bölümdeki olayların şeması:

Âşık olma

Gurbete gitme

şeklinde ifade edilir.

(2) Hikâyelerin bir kısmında bu bölümün yalnızca kahramanın âşık oluşundan bahsettiği de olmaktadır. Sadece Tahir ile Zühre (IX-4) de gördüğümüz bu bölümü:

Âşık olma

şeklinde belirtebiliriz.

(3) Birçok hikâyenin macera bölümünde ise olaylar âşk, gurbet ve gurbetten dönüş üçgeni üzerine kurulmuş olup hikâye kahramanının âşık oluşundan gurbete gidişine, daha sonra da memleketine dönüşüne kadar yaşadığı bütün olaylar sebep ve sonuçlarıyla birlikte teferruatlı olarak verilmektedir.

Âşık olma,

Gurbete gitme,

Memlekete dönme

şeklinde verebileceğimiz bu şemaya uyan hikâyeler şunlardır: (Lâtif Şah (II-6); Arzu ile Kamber (II-107, (II-11), (I-10), (I-8) ve Ferhat ile Şirin (36)].

(4) Hikâye kahramanının gurbetten döndükten sonra öldüğü de olmaktadır. Sadece bir tek hikâyede gördüğümüz üzere Sürmeli Bey Telli Senem'e sevdalanıp nişanlanırsa da maksatlı olarak çıkarılan bir dedikodu yüzünden memleketini terkeder. Ancak uzakta yaşadığı pekçok macerayla dolu günler, kardeşinin onu arayıp bulmasıyla

sona ererse de Sürmeli Bey çok hastadır. Nitekim evine döndükten bir müddet sonra hayatını kaybeder (II-3).

Âşık olma

Gurbete gitme

Memlekete dönme

Ölüm

(5) olarak özetleyebileceğimiz bu hikâyeden ayrı olarak sadece bir hikâyede gördüğümüz üzere Necip, âşık olduğu sevgilisiyle evlenir ve askerlik yapmak üzere memleketinden ayrılır. Ancak en yakın arkadaşının kendisine yazdığı yalan haber üzerine karısından boşanır. [Necip ile Telli (III-2)].

Âşık olma

Düğün

Gurbete gitme

Boşanma

(6) şeklinde ifade edebileceğimiz bu şemanın bir başka çeşidini Yahya Bey (I-5) de tesbit ediyoruz. Nitekim sevdiği kızla evlenen kahramanın evliliği, malını mülkünü har vurup harman savurması sonucunda biter ve eşinden boşanır. Bir müddet sonra yanına sığındığı dayısı onu varlıklı bir ailenin kızı ile evlendirirse de sonu farklı olmayan bu macera kısmı:

Âşık olma

Düğün

Boşanma

Gurbete gitme

Düğün

Boşanma

olarak özetlenebilir.

(7) Hikâyelerin bir grubunda ise kahramanın âşık oluşundan sonra gurbet yollarına düşmesi ve döndükten sonra da evlenmesi anlatılmaktadır. Salman Bey (I-12), Leylâ ile Mecnun (35) ve Karacaoğlan (II-7) da gördüğümüz üzere bu bölümün şeması şöyledir:

Âşık olma

Gurbete gitme

Memlekete dönme

Düğün

(8) Gurbet motifinin birden fazla ortaya çıktığı durumlar da söz konusudur. Bu tür hikâyelerin ekseriyetinde gördüğümüz üzere kahraman âşık olduktan sonra memleketinden ayrılıp bir müddet sonra geri dönerse de bazan kendi isteğiyle, bazan da zorlanarak yeniden gurbet yollarına düşer. Şah İsmail (18), Beyböyrek (25-Beyşehir Varyantı), Tahir ile Zühre [(IX-2), (VI-13), (4), (19)], Tufarganlı Abbas (6-S1, Y1, Y2), I-6) hikâyelerinde karşımıza çıkan bu durumu şöyle ifade edebiliriz:

Âşık olma,

Gurbete gitme,

Memlekete dönme,

Gurbete gitme.

(9) Bazı hikâyelerde ise kahraman âşık olup gurbete gittikten bir müddet sonra memleketine döner. Ancak çeşitli sebepler onu gurbet yollarına tekrar iter ve evinden uzakta sevgilisiyle evlenir.

Âşık olma

Gurbete gitme

Memlekete dönme

Gurbete gitme

Düğün

şeklinde verebileceğimiz bu duruma, sadece Tahir ile Zühre (IX-S7) de rastlayabildik.

(10) Kahramanın sevgilisiyle evlenebilme yolunda kendisinden istenen şartları yerine getirebilmek için gittiği uzak diyarlardan döndüğünde evlendiği, daha sonra yeniden yollara düştüğü de olur.

Âşık olma

Gurbete gitme

Memlekete dönme

Düğün

Gurbete gitme

şeklinde ifade edebileceğimiz bu şemayı, Elmas ile Kahraman Hikâyesi (VIII-1) nde tesbit ediyoruz. Nitekim Kahraman, Aslan Bey'in bir görüşte vurulduğu kızı Elmas'la evlenebilmek için konak v.b. parası kazanıp döner ve evlenir.

(11) Bu gruba giren hikâyelerin ekseriyetinde düğün, kahramanın âşık olup gurbete gitmesinden sonra ve memleketinden uzakta gerçekleşir. Navruz Bey (IX-14), Burhan Şah (IX-12), Gülfizar (IX-9), Nergis Hanım (I-1), Toxır ile Zuhra (IX-7), Kerem ile Aslı (VI-6), Abbas (VI-3), Seyfûlmülük (28, 30, 26, 27, 22, 20, 21), Köroğlu (31), Yaralı Mahmut (5-3 varyant), Büryan ile Güldane (II-5) de gördüğümüz bu durumu, şöyle ifade edebiliriz:

Âşık olma,

Gurbete gitme,

Düğün.

(12) Yine bir tek hikâyede karşımıza çıktığı üzere kahramanın gönülden vurulduğu sevgilisine darıldığı için memleketinden ayrılıp, uzak diyarlarda öldüğü de vakidir. Nitekim Sürmeli Bey (IX-10) Telli Senem'in bir başkasına gönül verdiği yolundaki haberlere çok üzülür ve kırgınlığını belirttiği nişanlısının yalvarmalarına kulak vermeden uzaklara gider. Bir müddet sonra da öldüğü duyulur.

Âşık olma,

Gurbete gitme,

Ölüm,

B. Bu gruba giren hikâyelerde macera bölümünün ilk olayı "kahramanın gurbete gitmesi"dir. İlk bölümde gördüğümüz düğün, âşık olma v.b. olaylar hikâyeye kahramanının memleketinden ayrılmasından sonra gerçekleşir. Ancak "kahramanın gurbete gitmesi" ile başlayan gruba giren hikâyelerdeki olayların çeşitliliği ile anlatı sayısının ilk bölüme oranla daha az olduğunu hemen belirtmeliyiz.

(1) İkinci gruba giren hikâyelerden bir kısmında kahramanın âşık olması, memleketinden ayrıldıktan sonra gerçekleşir. Bir başka ifadeyle bazı hikâyelerin macera bölümü:

Gurbete gitme,

Âşık olma

şeklinde iki epizottan teşekkül etmiştir. Yaralı Mahmut (5-ilk varyant) Zülâlşah Oğlu İbrahim (I-9), Karacaoğlan (33), Emrah ile Selvi Han (V-6), Nedimşah ile Gülsefa (I-3) de olduğu gibi...

(2) Birkaç hikâyede rastlanıldığı üzere kahramanın evinden uzakta âşık olduktan sonra herhangi bir sebeple yeniden yola çıktığı da olmaktadır. Güzel ile Saadet (II-8), Büryan ile Güldane (V-7), Ehmed ile İbrahim (VII-2) de tesbit ettiğimiz bu durum, aşağıdaki şema ile ifade edilebilir:

Gurbete gitme,

Âşık olma,

Gurbete gitme.

(3) Bundan önceki grupta yer alan hikâyelerde olduğu gibi memleketinden uzakta bir güzele gönül veren kahraman görev ya da zorlama vb. sebeplerle memleketine dönerse de sevgilisine kavuşmak amacıyla, yine yollara düşer:

Gurbete gitme

Âşık olma,

Memlekete dönme,

Gurbete gitme

şekilde şematize edebileceğimiz bu durum Celâli Bey ile Mehmet Bey (1; s:), Haydar Fazilî (VIII-47, Şeyh-i Senan ile İbare Sultan (III-4), Yaralı Mahmut (5-4, varyant), Arzu ile Kamber (38), Sevdakâr (VIII-2) da görülmektedir.

(4) Hikâye kahramanının âşık olduktan sonra gerek sevgilisi, gerekse çeşitli sebeplerle gittiği değişik memleketler arasında birkaç defa gidip geldiği de olmaktadır: Şah İsmail-Bengiboş (V-4) da olduğu gibi...

(5) Hikâyelerin bazılarında ise kahraman, evinden uakta gönül verdiği sevgilisini baba ocağına getirir, onunla evlenirse de düğünden sonra eşinin memleketine gitmek üzere yeniden yola çıkarlar. Sadece Yaralı Mahmut (5, 2. varyant) ta gördüğümüz ve

Gurbete gitme,

Âşık olma,

Memlekete dönme,

Düğün,

Gurbete gitme

(6) şeklinde ifade edilebilen bu şemanın başka şeklinde düğün, kahramanın memleketinden ikinci defa ayrılışından sonra gurbette gerçekleşmektedir. Yine bir tek Emir-i Ersalan (VI-4) da tesadüf ettiğimiz bu plânı, şu şekilde gösterebiliriz:

Gurbete gitme,

Âşık olma,

Memlekete dönme,

Gurbete gitme,

Düğün.

(7) Sadece Celâl Şah Hikâyesi'nde olduğu gibi kahramanın âşık olduğu sevgilisiyle hem gurbetten döndüğünde memleketinde, hem de tekrar gittiği eşinin memleketinde ikinci bir düğün yaptıktan sonra yeniden kendi ülkesine döndüğü de olmaktadır (8). Yapısını:

Gurbete gitme,

Âşık olma,

Memlekete dönme,

Düğün,

Gurbete gitme,

Düğün,

Memlekete dönme

şeklinde gösterebilceğimiz bu hikâyeden başka (8) iki anlatıda maceranın, kahramanın uzak diyarlarla memleketi arasında gidip gelmesinden ibaret olduğu da vâkidir ve düğün, ölüm, aşk v.b. olaylara tesadüf edilmez: Mahmut Pehlivan (VI-7), Beyböyrek (25-2. İstanbul Rivayeti) gibi:

Gurbete gitme,

Memlekete dönme.

(9) Daha çok kahramanlık -aşk sınırındaki anlatılar olarak vasıflandırılan hikâyelerle diğerlerine benzemediği halde, macera bölümündeki ilk olayının "kahramanın evinden ayrılması" olmasından dolayı bu gruba aldığımız anlatılar ve şemaları şunlardır:

Ali Han ile Peri Hanım (VI-1)

Gurbete gitme,

Âşık olma,

Memlekete dönme,

Düğün

Gurbete gitme,

(10) Mehemmed ile Ahmed (VI-2)

Gurbete gitme,

Düğün

(11) Gülü Gakka (II-1)

Gurbete gitme,

Memlekete dönme

Düğün,

Gurbete gitme,

Memlekete dönme,

Gurbete gitme,

(12) Bir grup hikâyelerin çeşitli varyantlarında gördüğümüz üzere anlatının macera bölümü, kahramanın memleketinden ayrı bir yerde başından geçenleri ifade etmekte olup, tek epizottan ibaret bir şekil özelliğini göstermektedir: Leylâ ile Mecnun (V-1) (II-2), (IV-1) da olduğu gibi...

C. Üçüncü grupta topladığımız yedi hikâyede de macera bölümü, kahramanın düğünü ile başlar (1). Hikâyelerin ekseriyetinde çeşitli sebeplerle düğünün ardından evinden ayrılmak zorunda kalan kahramanların yaşadığı olaylar söz konusu edilir [Ali İzzet ve Oğlu Hüseyin (III-5), Leyla ile Mecnun (V-1), (IV-1), (II-2)] ve olaylar:

Düğün

Gurbete gitme

şeklinde, iki epizot halinde özetlenebilir.

(2) Evlendikten sonra gurbete giden kahramanın bazan ilk ve tek [Necip ile Kara (II-9)]; (3) bazan da boşanıp yeniden kurduğu ikinci yuvasının yıkılması anlatılır: Yemen Hanım (IX-11) da olduğu gibi...

Düğün,

Gurbete gitme,

Boşanma,

Düğün,

Gurbete gitme,

Boşanma,

Düğün,

Boşanma

olarak ifade edebileceğimiz şemaya sahip bu iki hikâyeden birinde memleketinden ayrılan hikâyeye kahramanının gurbet ellerde öldüğü de olmaktadır:

Düğün,

Gurbete gitme

Ölüm [İsfendiyar Pehlivan (VIII-5)],

Görüldüğü üzere macera bölümündeki olayların hem niceliği, hem de niteliği ilk bölüme nazaran çok ve çeşitli olup tamamen hikâyeye kahramanının etrafında cereyan ederler. Yani kahraman, vakanın asıl merkezini teşkil eder. Dolayısıyla hikâyenin bu bölümü, kahramanla ilgili olayların yer aldığı bir kısım olma özelliğini göstermektedir.

III. SONUÇ

Halk hikâyelerinin yapısını ortaya çıkarmak için yaptığımız bu araştırma sonucunda anlatının bu bölümü bazan sevenlerin birbirine kavuşmasıyla, bazan da "kahramanın tek başına veya sevgilisiyle birlikte ölümleri" şeklinde trajik olarak sona ermektedir. Yani sevgililerin kavuşması kadar, ayrılmaları da söz konusudur. Halk hikâyelerini, reel hayata en yakın halk anlatı türlerimizden olduğunu (1, s: 71-74) bir kere daha gösteren sonuç bölümlerine göre iki grupta toplamayı uygun bulduk. Çünkü bazı hikâyelerin kahramanları anlatının bu bölümünde yer almamakta; hikâye, kahramanı olmadan sona ermektedir. Bazılarında ise, kahramanın da içinde olduğu bir son söz konusudur. Buna göre halk hikâyelerini sonuç bölümlerine göre:

A) Kahramanın rol almadığı bir sonla bitenler,

B) Kahramanın içinde olduğu bir sonla bitenler

diye ikiye ayırmak mümkündür.

A (1) Üzerinde çalıştığımız 112 hikâyenin 6'sının sonuç bölümü, anlatı kahramanın içinde yer almadığı bir şekilde sonuçlanmaktadır. Nitekim her üç varyatında da Sürmeli Bey hayata veda eder ve Telli Senem, ölen sevgilisinin kardeşi Arif Bey'le evlenir [(III-3), (IX-10), (II-3)]. Kocası ölen Telli, Kara Ağa'yı öldüren erlerden biri [Necip ile Telli (III-2)] veya onbaşı [Necip ile Kara (II-9)] ile evlenir:

Ölüm

Düğün

(2) Bu bölüm İsfendiyar Pehlivan'da da iki epizottan meydana gelmekte ve hikâye "düğün"le değil, "tahta geçme" şeklinde sona ermektedir. Nitekim İran'a savaşmaya giden İsfendiyar ölünce kardeşi Zaloğlu Rüstem onun intikamını almaya yemin eder ve İran'ı topraklarına katarak yerine hükümdar olur (VIII-5):

Ölüm

Tahta geçme.

B) Kahramanın rol aldığı sonuç bölümüne sahip hikâyeler de kendi içinde kahramanın;

a) Memlekete dönüşü ile başlayanlar,

b) Düğünü ile başlayanlar,

c) Ölümü ile başlayanlar,

d) Gurbete gidişi ile başlayanlar,

olmak üzere dört grupta incelenmiştir.

a) (1) Bu gruba giren hikâyelerin ekseriyeti, kahramanın memleketine dönüp sevgilisine kavuşması ve evlenmesiyle biter. Âşık Garip [(28), (3-Y2), S5, S2, Y5, S1 varyantları)]; Tahir ile Zühre [(IX-3), (IX-2), (4-S1), (IX-S7)]; Ferhat ile Şirin [(IX-1), Razınıhan ile Mahfiruze (I-2, Şah İsmail [(IV-5), (18), (V-4); Âşık Nevruz (III-6); Hurşit ile Mahmihri [(IV-2), (IV-5), ( )], Derviş Mehmet (VIII-1); Seyfölmülük [(30), (26), (27), Beyböyük (25-İstanbul 1 ve 2. ile Beyşehir varyantları); Derdiyok ile Zülfisiyah (VIII-3); Mehmet ile Peri Hanım (VI-5); Tufarganlı Abbas [(I-6)]; Sürmeli Bey ve Dilber Senem (32); Melik Şah ile Güllü Han (V-2); Asuman ile Zeycan [(23),]; Navruz Bey (IX-14); Burhan Şah (IX-12); Gülfizar (IX-9); Yaralı Mahmut ile Mahbub Hanım (4-1. ve 2. varyantları); Ehmed ile İbrahim (VII-2); Büryan ile Güldane [(V-7), (II-5)]; Şeyh-i Senan ile İbare Sultan (III-4); Haydar Fâzilî (VIII-4); Celâlî Bey ile Mehmet Bey Hikâyesi (1, s: 294-297); Sevdakâr (VIII-2); Emir-i Ersalan (VI-4); Yemen Hanım (IX-11); Mahmut Pehlivan (VI-7); Elmas ile Kahraman (VIII-1); Yahya Bey (I-5) de olduğu gibi:

Memlekete dönme

Düğün.

Tufarganlı Abbas'ın bir anlatmasını, düğünden söz edilmeyip sadece kahramanın sevgilisine kavuştuğundan bahsedilmesine rağmen, hikâyenin mutlu bir şekilde sonuçlanması sebebiyle, bu gruba almayı uygun bulduk (6-Y2 varyantı).

(2) Bir kısım hikâyelerin sonu ise ya kahramanın memleketine döndükten sonra sevgilisine kavuşamadan, ölümüyle bitecek [Tahir ile Zühre (IX-6) (IX-13), (4-Y1 varyantı), (19); Ferhat ile Şirin (I-11); Arzu ile Kamber (I-4); Hurşit ile Mahmihri (IV-3); Gül ile Ali şir (I, s: 240-247); Sümmani ile Gülperi (37)]; ya da daha önce evlenen âşıkları, kahramanın gurbetten döndükten sonra ölümün kollarına atılması, ayıracaktır: [Tahir ile Zühre (IX-7); Seyfölmölük (21, 22)]. Ancak sevgilisiyle evlenmiş ya da evlenmemiş olsun kahramanın (tek ya da sevgilisiyle) ölümüyle sonuçlanan hikâyelerin bu bölümü:

Memlekete dönme,

Ölüm

şeklinde şematize edilebilir.

(3) Bazı hikâyelerin sonuç bölümünde sadece anlatı kahramanının uzun süre önce ayrıldığı memleketine geri dönmesi anlatılmaktadır: Abbas (VI-37; Ali İzzet Oğlu Hüseyin (III-5); Mehemmed ile Ahmed (VI-2); Ali Han ile Peri Hanım (VI-1); Gülü Gakka (II-1) bu gruba giren hikâyelerimizi teşkil etmektedirler:

Memlekete dönme.

(4) Sadece Seyfölmölük hikâyelerinin bir varyantında gördüğümüz üzere "kahramanın, aradığı sevgilisinin asırlarca önce yaşamış olan birini yıllarca ve boş yere aradığını anlayıp, memleketine dönmek için anlatıldığı", hikâyenin bitmesi üzerine bunu dinleyen kişiyi teselli için, yeni bir hikâye anlatıldığı da olmaktadır. Nitekim Ferahnaz, sonu acıklı biten bu hikâye bittiği zaman çok üzölür. Bunun üzerine dadısı tarafından Şam padişahı ve vezir Mağmum'un anlattıkları bir başka hikâye ile avutulmak istenir. Yani verilecek ders bir diğer hikâyenin anlatılması için zemin teşkil edecek niteliktedir (29):

Memlekete dönme

Ders.

(5) Hikâyenin, kahramanın memleketine döndükten bir müddet sonra yeniden uzaklara gitmesiyle son bulduğu da olmaktadır. Nitekim Seyfûlmülük, Bediatülcemal'le evlenmesinin ardından, karısıyla birlikte baba ocağına dönerse de fazla kalmaz: Anasının babasının gönlünü yaparak kayınpederinin ülkesine gitmek üzere yola çıkar (23).

Memlekete dönme

Gurbete gitme

olarak gösterebileceğimiz (6) bu sonuç şeklinin benzerini Emrah ile Selvi'de görüyoruz. Nitekim Emrah, evine döndükten bir müddet sonra yeniden sevgilisi Selvi'nin memleketine gider ve onunla evlenerek hayatının sonuna kadar orada yaşar (V-6).

Memlekete dönme,

Gurbete gitme,

Düğün.

b) (1) Bu gruptaki hikâyelerin ekseriyetinde kahramanların sadece birbirlerine kavuşmaları ve evlenmeleri söz konusu edilir: Arzu ile Kamber (II-10), Asuman ile Zeycan (III-1); Kerem ile Aslı (VI-3), İhsani ile Güllüşah (40); Zülâşah Oğlu İbrahim (I-9); Güzel ile Saadet (II-8). Bu düğün, bazan kahramanın ikinci kez yaptığı evliliği ifade eder: Salman Bey (I-12) de olduğu gibi. Bazı hallerde de düğünün sahibi, hikâye kahramanının oğludur. Nitekim Koroğlu hikâyesinin varyantlarından birinde anlatı, oğlu ile sevgilisinin evlenmesi ile son bulur (31).

Anlatım plânı, sadece:

Düğün

epizotundan ibaret olan bu hikâyelerin yanında (2) anlatının sonuç bölümünde, kahramanların evlendikleri halde çeşitli sebepler yüzünden vuslata eremeyip öldüklerini de görmekteyiz. Bir tek Kerem ile Aslı'nın bazı varyantlarında karşımıza çıktığı üzere söz konusu kahramanların, Aslı'nın ailesinin "farklı dinlere sahip oldukları" ge-

rekçesiyle Kerem'e uyguladıkları hileler yüzünden gerdek sabahı cesetleri bulunur [(II-12), (V-8), (24)]:

Düğün

Ölüm

(3) Hikâyelerin bir kısmında bu bölüm, kahramanın memleketinden uzakta evlendikten sonra evine dönmeleriyle son bulur. Tufarganlı Abbas (6-Y1, S1, S2 varyantları) ve Lâtif Şah (II-6) ta olduğu gibi...

Düğün

Memlekete dönme

şeklinde iki epizotta özetleyebileceğimiz bu anlatıların yanında (4) bir tek hikâyede gördüğümüz üzere kahramanın evlendikten sonra karısıyla birlikte gittiği uzak diyarlarda ölmesi de mümkün olmaktadır. Meselâ Arzu ile Kamber (II-11), bu yapıdadır ve

Düğün

Gurbete gitme

Ölüm

epizotlarını ihtiva eden hikâye olma özelliğini göstermektedir.

c) Bu gruba aldığımız hikâyelerin sonu, kahramanın ölümü ile biter. Yani bu hikâyelerde trajik bir şekilde son söz konusudur (1). İşte sözünü ettiğimiz anlatıların ekseriyetinde ölüm, kahramanı gurbette ve tek başına yakalar. Kerem ile Aslı (VI-6); Karacaoğlan (33); Arzu ile Kamber (38); Celâl Şah (8); Leylâ ile Mecnun (VI-1) da olduğu gibi... Bazan da iki sevgili, birlikte ölüme giderler. Nitekim Leyla ile Mecnun'un bir varyantı (35), bu özellikte bir hikâye olarak karşımıza çıkmaktadır.

(2) Kahramanın "ölümle memleketinde tanıştığı" hikâyelerimiz de mevcuttur. Meselâ Ferhat ile Şirin'in bir varyantı (36); Nergis Hanım

(I-1); Tahir ile Zühre 'IX-4), (IX-5), bu gruptaki hikâyelerimizi temsil ederler.

d) Âşık hikâyelerimizden bu gruba girenlerinde sonuç bölümü, kahramanın memleketinden ayrılmasıyla başlar ve ekseriyetle evinden uzak bir yerde sona erer. (1) Söz konusu ettiğimiz anlatılardan sadece birisinde karşımıza çıktığı üzere aylarca aradığı sevgilisine kavuşmadan memleketine geri dönen kahraman, kaybolur. Nitekim köyüne gidip dönen Dadaloğlu aşiretlerle Osmanlı Devleti arasında yapılan çarpışma esnasında çıkan salgın hastalıkta sevgilisi Fatma'nın mezarını görünce orada yaşamaya başlarsa da, bir müddet sonra onu gören olmaz (38, s: 13):

Gurbete gitme

Kaybolma.

(2) Bazılarında ise hikâye kahramanı sevgilisinin memleketine gider ve orada evlenirler:

Gurbete gitme

Düğün

şeklinde gösterebileceğimiz bu şema Nedim Şah ile Gülsefa (I-1), Arzu ile Kamber [(I-8), (I-10)] olmak üzere üç anlatmada karşımıza çıkmaktadır.

(3) Hikâyelerin bir kısmının bu bölümünde kahraman, memleketinden uzak bir yerde, yıllar önce kaybettiği ailesine kavuşur ve anlatı olumlu bir şekilde sona erer. Nitekim iflâs ettiği için memleketinden ayrılmak zorunda kalan Gündeşlioğlu önce bir zengine çoban, daha sonra da padişahı olduğu ülkede (IV-1); kardeşlerinin entrikasıyla baba ocağından ayrılıp çöllere düşen Yusuf ise sıkıntılı yıllardan sonra babasına ve kardeşine yeniden kavuşacaktır [Yusuf ile Zeliha (II-)]. Sadece:

Gurbete gitme

olarak gösterebileceğimiz bu şemaya sahip hikâyelerin yanında (4)

kahramanın sevgilisini bulmak amacıyla memleketinden ayrıldıktan sonra onu bulup birlikte dönmesi [Yaralı Mahmut (5-3, varyant)] ya da (5) sevgiliyle yeniden gurbet ellere yollanmasıyla biten [Karaçoğlan (II-7)] leri de vardır ve:

(4) Gurbete gitme,

Memlekete dönme;

(5) Gurbete gitme

Memlekete dönme

Gurbete gitme

şeklinde, ayrışemalara sahiptirler.

Görüldüğü gibi "âşık hikâyeleri"de denilen halk hikâyelerimizi 4 ana bölüm altında incelemek mümkündür:

I. Giriş Bölümü

II. Hazırlık Bölümü

III. Kahramanın Macerası

IV. Sonuç Bölümü.

İlk bölüm sadece "çerçevesi" ya da "hikâye içinde (iç içe) hikâye" dediğimiz gruba ait olup bazan divan edebiyatı türlerinden mesnevilerde gördüğümüz başlangıç klişeleriyle, bazan hikâyenin anlatılmasına ya da teşekkülüne sebep olan faktörün açıklanmasıyla, bazan da her iki özelliğin birleşmiş şekliyle karşımıza çıkar.

İkinci bölüm kahramanın ailesiyle, kendisinin tanıtıldığı, hikâyenin en küçük kısmını teşkil eder. Hikâyenin iki ayrı bölüm halinde inceleyebileceğimiz bu kısımdaki motifler her hikâyede bulunmayabilir. Ayrıca ailenin tanıtılması ile ilgili motifler eksik olsalar bile belli bir sırayı takip etmelerine rağmen, kahramanın tanıtılmasında karşılaştığımız motifler için, böyle bir şey söz konusu değildir.

Üçüncü bölüm, anlatının tür özelliğini en iyi şekilde aksettiren, en uzun bölümdür. Vaka bazan kahramanın âşık olmasıyla; bazan

herhangi bir sebeple evinden, memleketinden ayrılmasıyla; bazan da evlenmesiyle başlar ve olaylar birbiri ardınca gelişir. Bu bölümde görülen motiflerin sayı ve nitelik bakımından oldukça fazla olması ile sıralamanın çok değişik şekillerde karşımıza çıkması genellikle farklı; seyrek olarak da aynı hikâyenin çeşitli anlatmalarıyla ilgili bir durumdur.

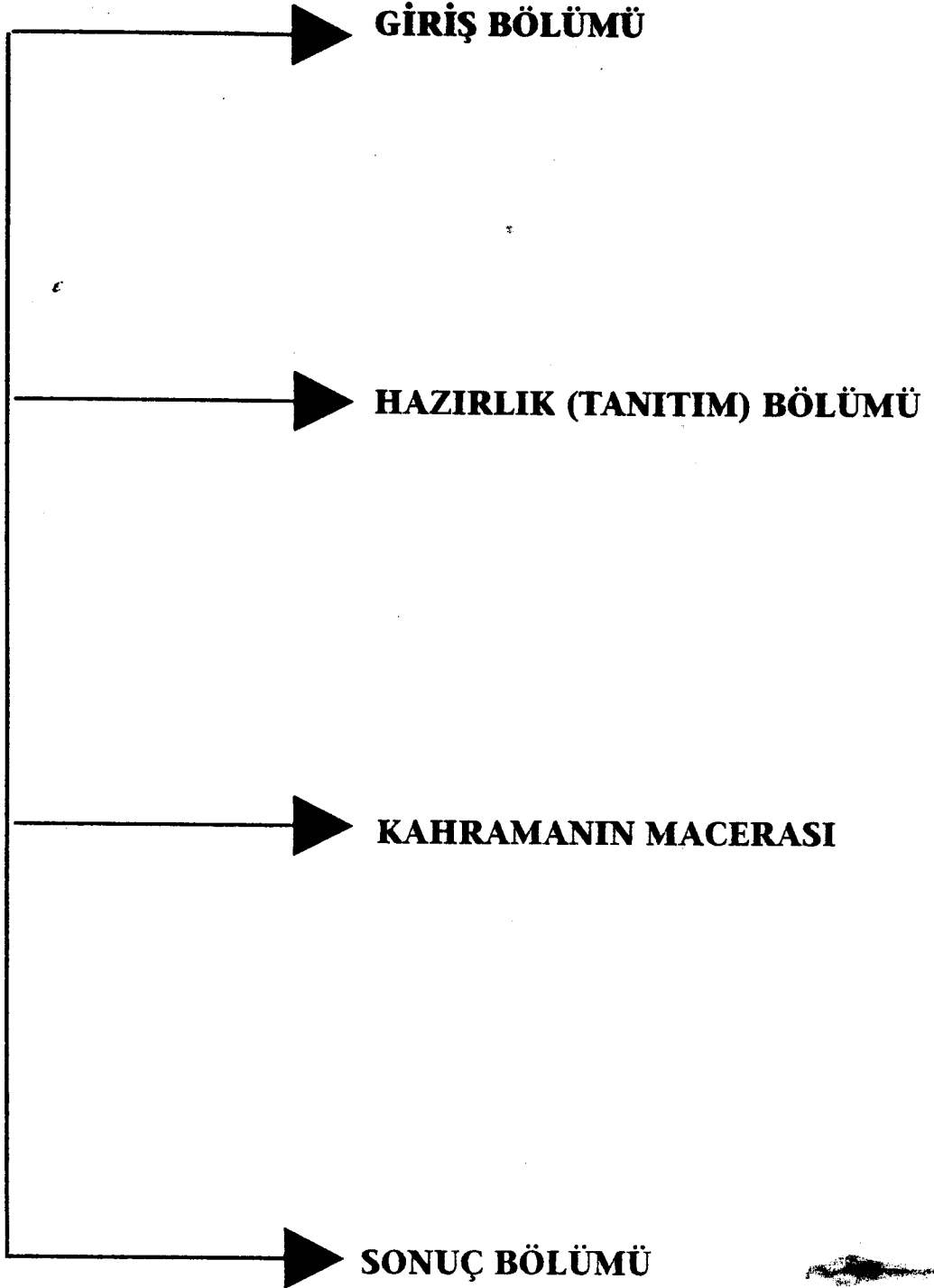
Dördüncü bölüm anlatının nasıl ve ne şekilde sona erdiğini belirtir. Hikâyelerin ekseriyetinde bu bölüm kahramana bağlı olarak ölümle veya kavuşmayla; ya da memleketini veya sevgilisini terketmesiyle sona ererse de kahramanın rol almadığı; olayların onun dışında bazı kişilerle devam ettiği de olmaktadır Bunun yanında sadece bir hikâyede görüldüğü üzere anlatının, çıkarılacak bir ders, bir nasihatla bitirildiğini de unutmamak gerekir.

Şunu hemen belirtmemiz gerekir ki, incelenen hikâye sayısındaki değişme ana başlıklarda ekseriyetle de alt gruplanmaların sayısında ve çeşidinde farklılıkların ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Özellikle günümüze yakın teşekkül eden hikâyelerimizde -diğerlerine nazaran- oldukça değişik ve reel motiflere rastlanacaktır Bu değişikliğin daha çok yeni hikâyelerde ortaya çıkması, teşekkül tarihinin yanısıra anlatan ve dinleyen kesimin kültürel seviyeleri ve arzuları ile de ilgilidir.

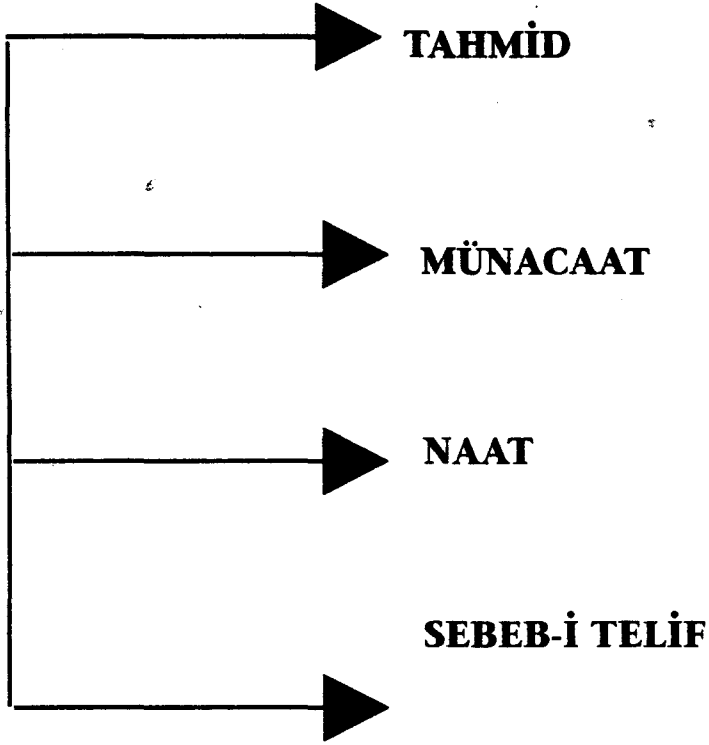
Küçük çapta "Türk Halk Hikâyeleri Tip Kataloğu" olan bu çalışmamızın, ileride yapılması muhtemel olan "Halk Hikâyeleri Tip ve Motif Katalogları" hazırlanmasında gözden geçirilecek araştırmalar içine gireceğini tahmin ediyoruz.

TÜRK HALK HİKÂYELERİNİN YAPISI

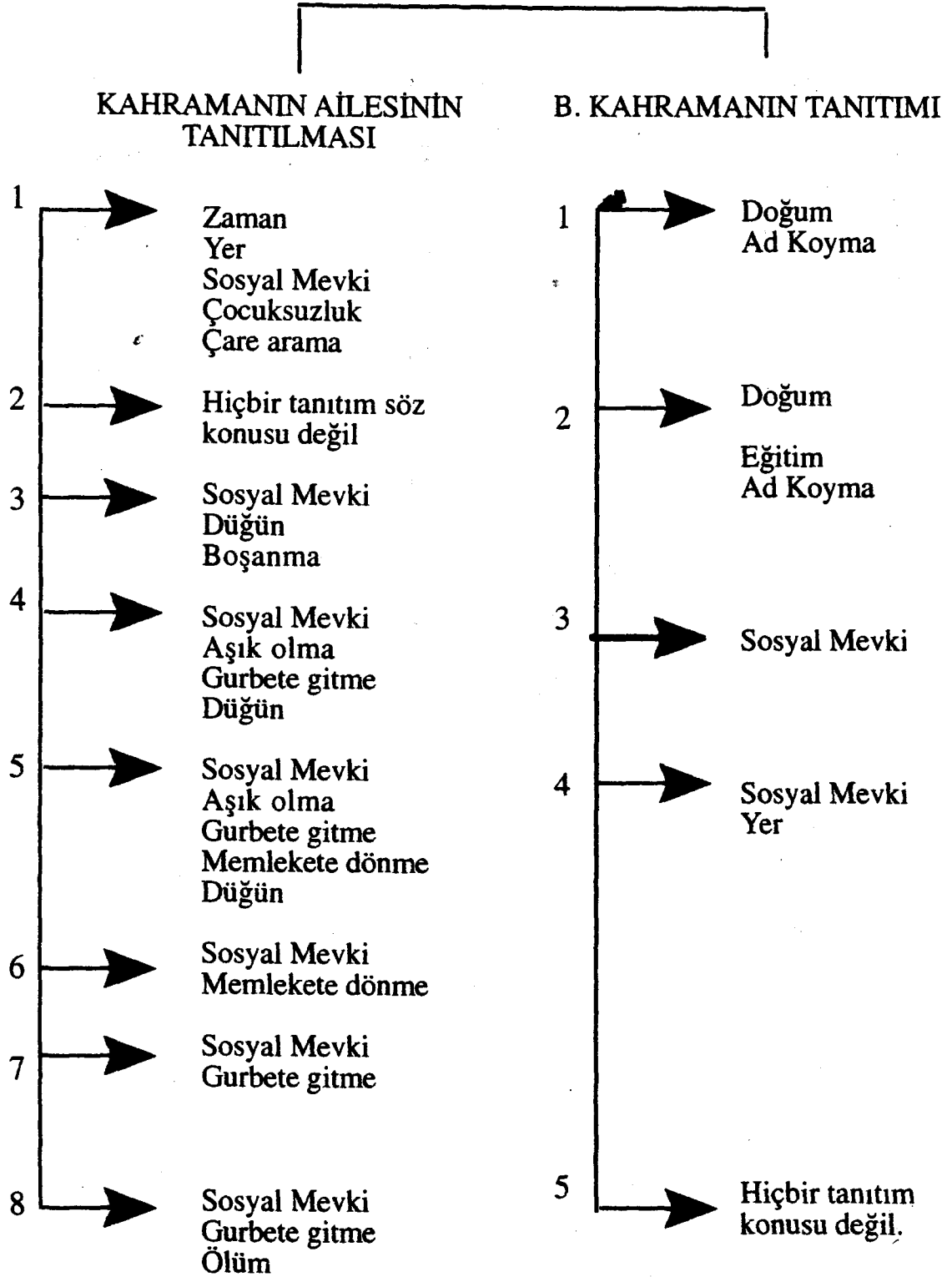

1. GİRİŞ BÖLÜMÜ

- a) 1. Hükümdarın hikâye merakı
2. Hikâyenin aranması,
3. Hikâyenin bulunması ve hükümdara takdimi.
- b) Sevgilinin isteği
- c) Bir ders verme aracı

II. HAZIRLIK (TANITIM) BÖLÜMÜ

III. KAHRAMANIN MACERASI

A AŞIK OLUŞUYLA BAŞLAYANLAR

1	→	Aşık olma Gurbete gitme
2	→	Aşık olma
3	→	Aşık olma Gurbete gitme Memlekete dönme
4	→	Aşık olma Gurbete gitme Memlekete dönme Ölüm
5	→	Aşık olma Düğün Gurbete gitme Boşanma
6	→	Aşık olma Düğün Gurbete gitme Memlekete dönme Boşanma Gurbete gitme Düğün Boşanma
7	→	Aşık olma Gurbete gitme Memlekete dönme Düğün
8	→	Aşık olma Gurbete gitme Memlekete dönme Gurbete gitme
9	→	Aşık olma Gurbete gitme Memlekete dönme Gurbete gitme Düğün
10	→	Aşık olma Gurbete gitme Memlekete dönme Düğün Gurbete gitme
11	→	Aşık olma Gurbete gitme Düğün
12	→	Aşık olma Gurbete gitme Ölüm

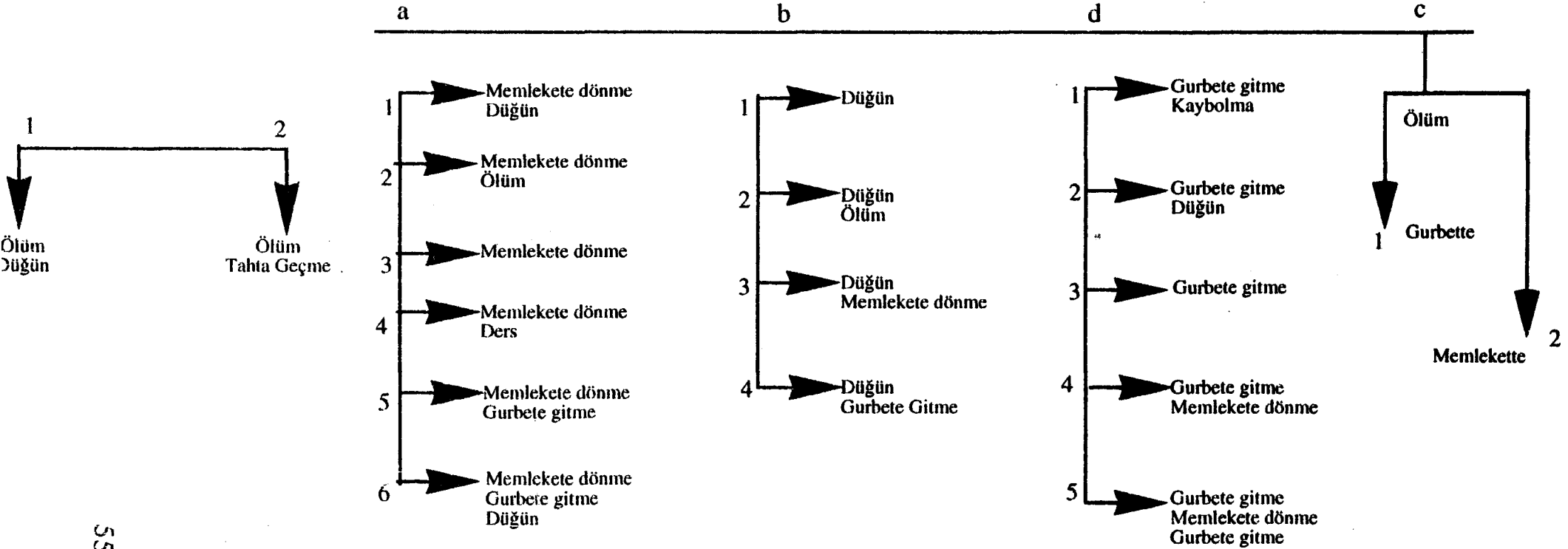
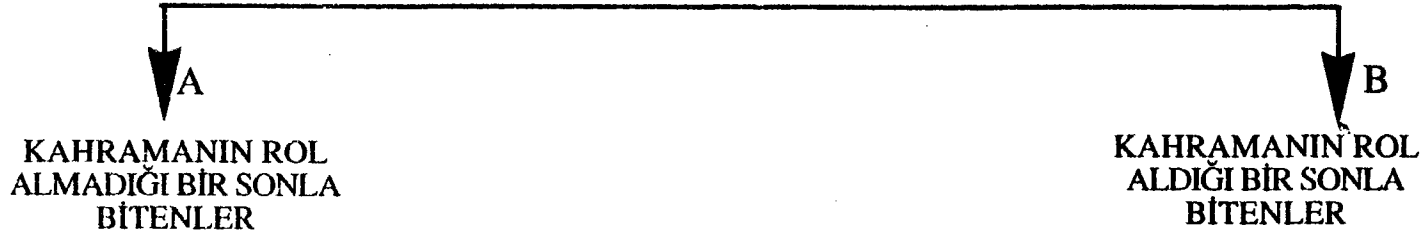
B GURBETE GİDİŞİYLE BAŞLAYANLAR

1	→	Gurbete gitme Aşık olma
2	→	Gurbete gitme Aşık olma Gurbete gitme
3	→	Gurbete gitme Aşık olma Memlekete dönme Gurbete gitme
4	→	Gurbete gitme Aşık olma Memlekete dönme Gurbete gitme Memlekete dönme
5	→	Gurbete gitme Aşık olma Memlekete dönme Düğün Gurbete gitme
6	→	Gurbete gitme Aşık olma Memlekete dönme Gurbete gitme Düğün
7	→	Gurbete gitme Aşık olma Memlekete dönme Düğün Gurbete gitme Düğün Memlekete dönme
8	→	Gurbete gitme Memlekete dönme .....
9	→	Gurbete gitme Aşık olma Memlekete dönme Düğün Gurbete gitme
10	→	Gurbete gitme Düğün
11	→	Gurbete gitme Memlekete dönme Düğün Gurbete gitme Memlekete dönme
12	→	Gurbete gitme Gurbete gitme

C DÜĞÜNÜ İLE BAŞLAYANLAR

1	→	Düğün Gurbete gitme
2	→	Düğün Gurbete gitme Boşanma
3	→	Düğün Gurbete gitme Boşanma Düğün Boşanma
4	→	Düğün Gurbete gitme Ölüm

IV. SONUÇ BÖLÜMÜ

NOTLAR

- (1) **BORATAV, Pertev Naili** "Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği", Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946, s: 35
- (2) **SPIES, Otto**, Çeviren: Behçet Gönül "Türk Halk Kitapları", Rıza Koç Basımevi, İstanbul, 1941.
- (3) **TÜRKMEN, Fikret**, "Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma", Atatürk Üni. Ed. Fak. Yayını, No: 70, Baylan Matbaası, Ankara 1974.
- (4) **TÜRKMEN, Fikret**, "Tahir ile Zühre" Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- (5) **MAKAS, Zeynelabidin**, "Yaralı Mahmut ile Mahbub Hanım Hikâyesi", Atatürk Üni. Ede. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölmü, Erzurum 1979, (Basılmamış yüksek lisans tezi).
- (6) **MAKAS, Zeynelabidin**, "Tufarganlı Abbas ve Gülgez Peri Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma", Erzurum 1982, (Basılmamış doktora tezi).
- (7) **EKİCİ, Metin**, "Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri altında Teşekkül Eden Türk Halk Hikâyeleri". Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- (8) **KÖSE, Nerin** "Türk Halk Edebiyatında Kısa Hikâyeler", Dokuz Eylül Üni. Sosyal Bilimler Enst., İzmir 1989, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi).
- (9) **ASLAN, Ensar**, "Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri, Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme", Dicle Üni. Eğitim Fak. Yayınları, 1990.
- (10) **DUYMAZ, Ali** "Kerem ile Aslı Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma" Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enst., Elâzığ 1992 (Basılmamış Doktora Tezi), s: 78-152.
- (11) **KÖSE, Nerin**, a.g. Yüksek Lisans Tezi
- (12) **EKİCİ, Metin**, a.g. eser
- (13) **KÖSE, Nerin** "Türk Halk Hikâyelerinde Gurbet", Millî Folklor Yayınları: 9 Halk Edebiyatı Dizisi: 5 (basılmak üzeredir).

- (14) Aarne Antti, Stith Thompson "The Types of The Folktale", Helsinki 1928, 1961, 1964.
- (15) **BORATAV, Pertev Naili**, Wolfram Eberhard "Typen Türkischer Volksmärchen, Wiesbaden 1953.
- (16) **TÜRKMEN, Fikret**, "Tahir ile Zühre", s. 170.
- (17) **KÖSE, Nerin** "Seyfülmülük Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma", Ege Üni. Sosyal Bilimler Enst., İzmir 1993, (Basılmamış Doktora Tezi).
- (18) **GÜNEY, Rezzan**. "Şah İsmail", Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1960.
- (19) **GÖRGEN, Fevzi**, "Tahir ile Zühre", Sağlam Kitabevi. İstanbul 1976.
- (20) **KORGUAL, M. Zeki** "Seyfülmülük Hikâyesi", Bozkurt Matbaası, İstanbul 1938.
- (21) B.N. "Seyfülmülük Hikâyesi" Sıralar Matbaası, İstanbul 1968.
- (22) **SEYİDOĞLU, Bilge - Orhan YAVUZ** "Güçlükten kolaylığa, Kederden Sevince" (Seyfülmülük Hikâyesi) Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1990.
- (23) **KORGUNAL M. Zeki** "Asuman ile Zeycan" Ercan Matbaası, İstanbul 1963.
- (24) **YİĞİTLER, Zekâî** "Kerem ile Aslı", Öğün Yayınları.
- (25) **BORATAV, Pertev Naili** "Folklor ve Edebiyat", Adam Yayıncılık, İstanbul 1982 Cilt: II, s: 147-149.
- (26) **MAGRUPİ**, "Seypelmelek-Medhalcemal Destanlar", Türkmenistan Neşriyatı, aşgabat 1982, s. 7-64
- (27) **ARASLI, Alhan Altan**, "Azeri Türklerinin Halk Hikâyeleri", Kültür ve Turizm Yayınları Başbakanlık Basımevi Ankara 1985, s: 269-280.
- (28) **AKKOYUNLU, Ziyat Abdülmecit.**, "Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri", Hacettepe Üni. Türk Dili ve Ed. Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1982, s: 595-612.

- (29) **"Elfü'n-Nehar Ve'n-Nehar"** (Binbir Gündüz) "Hikâye-i Seyfü'l-Mülük" Fransızcadan çevirenler M. Hami Paşa, Ali Raşit Bey, Ahmet Şükrü, Said Fehmi, H. 1290, s. 311-339.
- (30) **MECLİSİ**, "Hikâye-i Seyfü'l-Melik ve Bedi'ü'l-Cemal-i Peri-Zâd" E. Blochet Catalaque des Manuserits Turcs, Supplement Turc 998, c: II, Paris 1933, s. 1-79.
- (31) **YILMAZ, Semih** "Köroğlu", Sağlam Kitabevi, Doyuran Matbaası, İstanbul 1975.
- (32) **GÖRGEN, Fevzi**, "Sürmeli Bey ile Dilber Senem", Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1970.
- (33) **URAZ, Murat**, "Karacaoğlan ile Karakız" Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1970.
- (34) **KOROK, Daniş Remzi** "*Âşık Garip" Yelken Matbaası, İstanbul.
- (35) **O.A. Ş.** "Leylâ ile Mecnun", Doyuran Matbaası, İstanbul 1977.
- (36) **YURDATAP, Selâmi Münir**, "Ferhat ile Şirin", As Matbaası, İstanbul, 1969.
- (37) **URAZ, Murat** "Sümmanî ile Gülperi", Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1963.
- (38) **KORGUNAL, M. Zeki**, "Arzu ile Kamber", Aziz Bozkurt ve Ortakları Matbaası, İstanbul 1971.
- (39) **GÖRGEN, Fevzi** "Dadaloğlu ile Türkmen Güzeli", Doyuran Matbaası, İstanbul 1982.
- (40) **ŞİRVAN, S.** "Âşık İhsani ile Güllüşah" Yaylacık Matbaası, İstanbul 1969.
- (41) **ERGİN, Muharrem** "Dede Korkut Kitabı" Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986, s. 29.
- (42) **RADLOFF, Wilhelm** "Proben Der Volkslitteratur der Turkschen Stamme Süd Sibiriens" III. Theil Kırgische Mundarten "Saipül malik", St. Petersburg 1870, s: 597-718.